

Клименко Н.Ф., акад. НАН України, д. філол. н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЛЕКСИКО-СЛОВОВІРНІ КАТЕГОРІЇ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВ)

У статті в зіставному плані розглянуто семантичну структуру лексико-словотвірної категорії композитних темпоральних прикметників, її моделі та засоби вираження, окреслено словотвірний паралелізм похідних з семантикою темпоральності, продуктивність способів словотворення.

Ключові слова: *лексико-словотвірна категорія, темпоральність, словотвірний паралелізм.*

В статье в сопоставительном плане рассматривается семантическая структура лексико-словообразовательной категории темпоральных прилагательных, изучаются ее модели и средства выражения, намечаются словообразовательные параллели производных с семантикой темпоральности, оценивается продуктивность способов словообразования.

Ключевые слова: *лексико-словообразовательная категория, темпоральность, словообразовательный параллелизм.*

The author studies the semantic structure of lexical and word-building category of temporal adjectives in comparative aspect, its models and means of expression. The paper outlines the word-building parallels of derivatives with the semantics of temporality and the productive modes of word building.

Key words: *lexical and word-building category, temporality, word-building parallelism.*

Вираження часових ознак композитними прикметниками ґрунтується на двох типових сполуках основ, що виступають як 1) поєднання відмінникових відносних прикметників (другі основи слів) з першими прикметниковими основами, що їх модифікують у часових вимірах, або 2) як поєднання віддієслівних прикметникових чи віддієприкметникових прикметників та ад'єктивних основ з семами часу. Перші основи обох типів сполук перетинаються лише частково (про це далі). Типові композитні сполуки називаємо лексико-словотвірними категоріями прикметників, похідні котрих

виражають темпоральні ознаки, реалізацію яких зумовлено лексичною семантикою співвідносних з основами слів, обмежених кількісно, але повторюваних у численних одиницях. Набір їхніх часових сем охоплює ознаки, набуті в далекому минулому: *давньоболгарський, давньогерманський* або актуалізовані нещодавно: *новоукраїнський*, вимірювані приблизним часом існування (в опозиціях старий-новий, старий-молодий, ранній-пізній).

Своєрідність темпоральної семантики розгляданих ад'єктивів полягає в тому, що вони характеризують статичні ознаки, які вже сформовані, без безпосередньої апеляції до моменту мовлення і до перебігу їх формування. Точкою відліку цих ознак є констатація наявності самої ознаки, а вже відносно цього здійснюється подальший вимір її приблизного або точного часу. У композитних прикметниках з другими основами, співвідносними з відіменними прикметниками, відбувається їх модифікація за допомогою основ **давньо-, старо-, палео-, ново-, нео-**.

Ці композити зорієнтовано на окреслення періодів формування таких визначальних відсубстантивних ознак, як належність до певних етносів, мов, мовних груп, наукових, політичних течій, етапів історичного, геологічного, географічного становлення чого-небудь: *давньоарійський, давньоєврейський, давньоіндійський, давньоіранський, давньоірландський, давньокитайський, давньоримський, давньоскандинавський; старокатолицький, староперелоговий, староруський; палеоазійський, палеоафриканський, палеоботанічний; новоевропейський, новоімператорський; неоавангардистський, неопіфагорійський, неофутуристський, ньюромантичний.*

Характерною особливістю їхнього творення є наявність саме моделі основоскладання, здебільшого без мотивування словосполученням: *верхньонімецький – давньовержньонімецький, церковнослов'янський – староцерковнослов'янський, циркумфлексний – новоциркумфлексний, авангардистський – неоавангардистський*, хоча в деяких випадках можлива й така мотивація, пор.: *новий лад – новолодовий, Новий рік – новорічний, новий українець – новоукраїнський.*

Це свідчить про існування лексико-словотвірної моделі творення композитних прикметників, що мають спільну словотвірну семантику – темпоральну, яка модифікує мотиватори (афіксальні або інші композитно-афіксальні похідні) й виражена незначною кількістю основ-конкретизаторів часової ознаки.

Подібні до цього основи співвідносні з простими прикметниками, які мають сему часу і здатні утворювати лексичну опозицію, пор. антоніми: *давній – новий, старий – молодий, старий – новий, ранній – пізній*. Однак композитні прикметники з ними досить рідко формують пари слів, зіставлені за часовими ознаками, тобто вони можливі, але частіше лишаються нереалізованими, пор.: *ряди давньогрецький, старогрецький – новогрецький, ранньогрецький, новозавітний – старозавітний, новомодний – старомодний, новоакутовий – староакутовий, неолітичний – палеолітичний, довгочасний – короткочасний, довготерміновий – короткотерміновий, давньокам'яний – новокам'яний*.

Здебільшого такі похідні утворюють лише часову опозицію до слова-мотиватора: *староперелоговий, старорежимний, старозаконний, старошляхетський, нововодолазький, староцерковний* або синонімічні пари: *староболгарський, давньоболгарський, староегипетський, давньоєгипетський, староєврейський, давньоєврейський, старокримський, давньокримський*.

Це характерна риса як питомих, так і запозичених основ. У сучасній українській мові основи **палео-** та **нео-** рідко поєднуються з тими самими словами-мотиваторами на зразок *палеозойський – мезозойський, палеогеновий – неогеновий*. Частіше **палео-** формує опозицію до основ, що співвідносні з назвами наук, які серед інших зосереджують увагу на предметі, що вивчає найдавніший стан об'єкта: *палеоантропологічний, палеобіографічний, палеогеохімічний, палеовулканологічний, палеогеографічний, палеоекологічний, палеозоологічний, палеорентгенологічний* або рідше характеризує райони поширення певних ознак: *палеоазійський, палеоафриканський, палеосибірський*.

Нео- спеціалізується на вираженні нових (чи оновлених) політичних, наукових течій, що сформувалися на ґрунті вже відомих і лише модифікують їх, утворюючи до них опозицію. Такі другі прикметникові складники мотивовані іменниками, що є назвами певних учень, мистецьких течій (часто за іменами їхніх засновників): *неоімпресіоністський, неолінгвістичний, неодарвіністський, неогенгелянський, неоглобалістський, неокантіантський, неоплатонічний*.

Іноді перші основи, що відрізняються своєю формою, належать похідним від різних мотиваторів. Так, **давньо-** поєднується тільки з віддієслівними прикметниками: *давнюзнаючий, давнюочікуваний*, а **давньо-** з відносними відіменниковими прикметниками: *давньокиївський, давньоіудейський*.

Деякі перші основи синонімізуються у вираженні семи часу в межах однієї лексико-словотвірної категорії, не будучи лексичними синонімами, вони означають явище, що є новим порівняно з уже існуючим. Такі відношення характерні, наприклад, для основ **нео-** і **молодо-**: *молодограматичний, молодописемний, молодотурецький*.

До виразників сем часу в складних приметниках з основами відносних прикметників потрапляє основа **ранньо-**. У цьому різновиді похідних вона поєднується з прикметниками, що усядають семантику часу від твірних іменників, які вказують на пори року: *ранньовесняний, ранньоосінній* або на певний період суспільно-історичного чи геологічного розвитку: *ранньовізантійський, ранньодержавний, ранньокам'яновугільний, ранньопалеолітичний, ранньосередньовічний, ранньослов'янський, ранньофеодальний, ранньохристиянський, ранньоцивілізаційний, ранньочетвертинний*.

Інші дві перші основи ад'єктивних прикметників *довго-* і *коротко-*, приєднані до основ відносних відіменникових прикметників, означають субстантивну ознаку в плані тривалості часу. Іменники, що мотивують відносні прикметники, належать до тематичної групи назв часових відрізків: *вік, літа, рік, строки, термін, час* і тому перші основи вказують на приблизно довгі чи короткі часові проміжки існування предмета (в широкому розумінні слова): *довговічний, довголітній, довгорічний, короткоденний*. Похідні слова з основами *коротко-* корелюють переважно з композитними прикметниками, до складу яких входить основа *довго-*: *короткостроковий, короткотерміновий, короткочасний, довгостроковий, довготерміновий, довгочасний*.

В орбіту виразників часових ознак потрапляють основи *перво-*, *першо-*, *первісно-*, що підкреслюють початок, першість, попередність у часі чогось, названого відносним прикметником. Найменше слів з основами **первісно-**: *первіснокомуністичний, первіснообщинний* та **первинно-** *первиннопорожнинний, первиннохордовий*. Більше лексем з основами *перво-* та *першо-*. Деякі з них є стилістичними паралелями: *первоцвітний, першоцвітний*, що мотивовані іменниками на зразок *першотвір-первотвір, першоцвіт-першоцвітний*.

Серед одиниць розгляданої лексико-словотвірної групи представлено прикметник *дострокововідпускний* і кілька лексем, що є трансформами словосполучень зі складниками, які ніби підсилюють ту саму часову сему: *віковічний, вікодавний, старовічний*.

Семантику розглянутих лексем окреслено другими основами композитів, співвідносними за своєю суттю зі словами, що є синтаксичними дериватами, похідними від іменників, які виражають загальне значення відносності. Якраз воно і відкриває шлях до поєднання з конкретизаторами-виразниками часових ознак, що теж є дуже загальними орієнтирами на вісі часу – в минулому, далекоминулому, нововиникла ознака, передчасна, на ранній стадії розгортання.

Своєрідна невелика група похідних, що є наслідком глибинних трансформаційних перетворень. Ці композитні прикметники утворено від словосполучень, що виражають значення часу метафорично: *швидкокрилий, прудкокрилий, прудконогий*. Адже їхню семантику не можна звести до перифраз "у якого швидко, прудкі крила чи ноги". Їх коректніше співвідносити з перифразами "який швидко, прудко літає, бігає". Ноги і крила в цих випадках указують на істот, що їх мають, за допомогою яких вони здатні так швидко пересуватися.

Численнішу групу утворюють композитні прикметники, друга основа яких співвідносна з іменниками з лексичними значеннями часу. Вони називають періоди, вимірювані годинами, добою, днями, тижнями, місяцями, роками, літами, віками, віком. У ад'єктивних композитах з такими основами темпоральність постає у вимірах **часу приблизного** / у прикметниках з основами **одно-, середньо-, рівно-, різно-, повсяк-**: *рівноденний, повсякденний, рівночасний, одночасний, різночасний, повсякчасний, різночасовий; середньовіковий, середньовічний, середньодобовий, середньоранній-середньопізній, середньорічний, середньотерміновий, середньочасовий*; а з основами **сього-, цього-, що-** та відіменниковими основами – часу минулого порівняно з подією повідомлення: *сьогоденного, цьогоденного, минулорічного, тогорічного, цьогорічного, щорічного, щоденного, щотижневого*.

Композитні прикметники з першими основами, співвідносними з кількісними порядковими числівниками, та другими, що корелюють з іменниками – назвами періодів, передають значення часу точного: *семирічний, дев'ятимісячний, дводенний, трилітній, чотиритижневий* [докладніше про це Клименко 2009].

Вираження часових ознак у композитних прикметниках щільно пов'язане з лексичною семантикою їхніх складників. Воно властиве нечисленним першим основам (**давньо-, старо-, палео-, ново-, нео-, молодо-, ранньо-, першо-, довго-, коротко-, достроково-**) з

темпоральними семами, які здійснюють вимір у часі другого складника слова за схемою "стійка ознака, названа другою основою композита, що окреслена твірним іменником, плюс її часова модифікація "була давно, порівняно нова, з'явилася щойно, тривала довго (недовго)". Загальне значення відносності в семантиці других основ та абстрактність семантики перших основ створює підґрунтя для формування лексико-словотвірної категорії темпоральності з незначною кількістю універсальних моделей, за якими утворюються композити.

Перші основи розглянутих композитів співвідносні з простими прикметниками – виразниками часових ознак, що є переважно непохідними у сучасній українській мові: *давній, старий, новий, молодий, довгий, короткий* або є запозиченнями: *палео-, нео-* тощо.

Ядро простих афіксальних прикметників зі значенням часу формують префіксальні утворення: *дочасний, передчасний, післяжнивний, повоєнний, поденний, потижневий, помісячний, прадідів, прабатьківський, прижиттєвий, надвечірній, понадрічний, сучасний, пострадянський* тощо. До приядерних належать суфіксальні утворення з морфемами **-ов-, -н-, -ян-**, що приєднуються до твірних слів з семами часу: **іменників** *денний, вечірній, нічний, обідній, добовий, тижневий, зимовий, весняний, літній, осінній* та **прислівників**: *вранішній, тодішній, колишній, сьогоднішній, вчорашній, завтрашній*.

Неологізми засвідчують зростання в останні десятиліття кількості композитних прикметників з часовими значеннями. Продуктивними є основи **нео-**: *неоімперський, неоліберальний, неототолітарний*, **ново-**: *новоєвропейський, новорухівський*, **ранньо-**: *ранньоцивілізаційний*.

Велику активність виявляє запозичений префікс **пост-**: *поств'єтнамський, постгельсінський, постелекторальний, постзаколотницький, постімперський, постімпресіоністський, постіндустріальний, постін'єкційний, постінфарктний, посткарнавальний, постколоніальний, посткультівський, постмодерний, постюгославський, постчорнобильський*. Він успішно конкурує з питомим префіксом **після-** в творенні неологічних прикметників: *післябогданівський, післябрежнівський, післявідлиговий, післякологостний, післямазепінський, післяреферендумний, післяхрущовський, післяхусейнівський*. Антонімічний з ними за значенням префікс **перед-** реалізовано в кількох іменниках – визначниках часу: *передвоєння, перечаєся*, що в сучасній мові сприймаються як неологізми, утворені від прикметників. Отже, в неологічних похідних такого типу активні префікси, механізм приєднання яких до твірних слів у прикметниках нагадує словоскладання.

По-іншому схарактеризовано ознаки часу в композитних прикметниках, друга основа яких, теж прикметникова, але співвідносна з дієсловами з тими основами, що вже названі раніше. У цьому різновиді слів велику продуктивність виявляє основа **ново-**, якій властива широка сполучуваність з прикметниками, похідними від дієслів або дієприкметників. Вони визначають результативний стан: *нововведений, нововинайдений, нововідкритий, новозаведений, новоз'явлений, новонавернений, новонароджений, новообраний, новоодержаний, новоорний, новопосталий, новопризначений, новоприйжджий, новосинтезований, новостворений, новоявлений*. Малопродуктивні серед похідних цього різновиду основи **довго-** та **коротко-**: *довготривалий – короткотривалий, довгожданий, довгоочікуваний, короткозамкнений, короткоуповільнений*.

У поодиноких композитних прикметниках з семами часу трапляються лексеми з основами **перво-**: *первозваний, первозданий, пізньо-* і **ранньо-** *пізньостиглий, ранньостиглий, давно-* *давнознайомий, давноминулий, давноочікуваний*. В останні десятиліття здобула продуктивність основа **свіжо-** зі значенням "щойно" в модифікації ознаки стану: *свіжовидоєний, свіжовимитий, свіжовипечений, свіжовипраний, свіжовипрасуваний, свіжовиритий, свіжовироблений, свіжовирубаний, свіжовичищений, свіжозварений, свіжозібраний, свіжонасипаний, свіжокопаний, свіжотесаний, свіжофарбований*.

Часові семи виражають декі інші основи в першій позиції слова, що модифікують другі віддієслівні прикметникові основи. Такі прикметники корелюють з дієсловами, які виражають рух, спрямовану на об'єкт дію або настання певного стану. Ідеться про компоненти **швидко-**: *швидкобійний, швидкодрукувальний, швидкозгаслий, швидкозмелений, швидкозношуваний, швидкольотний, швидкомовний, швидкоморозильний, швидкопідйомний, швидкорозбірний, швидкостілий, швидкостіглий, швидкоспішний, швидкострільний, швидкохідний*.

Такі композитні прикметники формуються в межах лексико-словотвірної категорії, що виражає значення темпоральності за допомогою регулярного співвідношення перших основ з семами часу, які модифікують віддієслівні основи, перетворюють похідне слово в ознакове з характеристикою результативного стану або статичні ознаки дії. Обидві моделі (а) з першими основами **ново-** та **свіжо-** і б) з основами **швидко-**, **скоро-**) виявляють продуктивність у сучасній мові.

Серед темпоральних прикметників поодинокі юстапозити на зразок *вічнозелений, вічномерзлий, вічнопам'ятний, вічноюний*.

Використання перших основ у двох розглянутих моделях прикметникової лексико-словотвірної категорії темпоральності, перетинається лише частково. Частина з них спеціалізується на вираженні значень лише першої (**старо-, молодо-, палео-, нео-, достроково-**) або другої моделі (**свіжо-**). Деякі з них, що використовуються з обома моделями, в одній з них втрачають свою продуктивність. Так, основи **давньо-, довго-/коротко-, ранньо-** активно поєднуються з відіменниковими основами, а основа **швидко-** продуктивна в другій моделі. В обох моделях велика активність властива моделі **ново-**.

У новогрецькій мові лексико-словотвірну прикметникову категорію темпоральності теж представлено двома моделями творення композитних ад'єктивів: як поєднання прикметникових основ *архаіо-, палаіо-, паііо-, γερο-* та *νεο-/νιο-, καινο-*, що є виразниками прикметникової часової опозиції давній – новий, та основ з віддієслівними похідними цієї частини мови. Від української вони відрізняються своєю продуктивністю та особливостями упорядкування компонентів лексичних і словотвірних значень.

Композити з основами першого ряду *архаіо-, палаіо-, паііо-* хоча й містять семи часу давнього, проте кожна спеціалізується на вираженні свого аспекту значення, який найчастіше не дозволяє їм виступати в ролі заміників одна одної. Усі вони трапляються ще в давньогрецькій мові.

Прикметник *архаіος*, з яким співвідносна основа *архаіо-*, виражає значення "античний", "у далекому минулому", "стародавній", "що відбувся до епохи середньовіччя", "первісний". Цей прикметник утворює опозицію до лексем *νεότερος* новіший, *юний* та *σύγχρονος* сучасний. У новогрецькій прикметник *архаіος* пов'язаний з багатозначним іменником *архі*. Це і початок, і засади, і основи, і влада тощо. Він став вершиною багаточленного словотвірного гнізда, до якого входять слова, частину з яких запозичено в українську мову. Серед них *архів, архістратигос, архідиякон, археологія*, які не сприймаються в українській як спільнокореневі. В новогрецькій книжна основа *архаіо-* функціонує як вільна. В українській вона має статус зв'язаної та асоціюється переважно зі значеннями "стародавній, первісний, античний". Основа **архео-** входить до складу запозичень, яких чимало в мові, що допомагає усвідомленню її як окремої частини слова. Це здебільшого терміни, що поповнюють

лексикон української мови: *архемерикс*, *археоптерикс*, *археорніс*, *археомагнетизм*, *археолого-нумізматичний*. Однак вона не стала словотворчим засобом української мови.

У новогрецькій композити з основою *архаіо-* належать переважно до іменників. Вони мають стилістично нейтральні значення, що корелюють з прикметником *античний*. Серед них мало запозичень або кальок на зразок η *αρχαιογνώσια* антикознавство від німецького *Altertumskunde* (засвідчено з 1859). Деякі з них стали інтернаціоналізмами на зразок η *αρχαιολογία* археологія, ο *αρχαιολόγος* археолог. Слова з основою *архаіо-* належать до назв абстрактних дій: η *αρχαιοκαπηλία* незаконний продаж творів (предметів) античності, η *αρχαιολατρία* схиляння перед античністю, обожнення її, осіб ο *αρχαιοπώλης* антиквар, ο *αρχαιοφύλακας* охоронець античних старожитностей. Поодинокі прикметники є наслідком композитно-суфіксального словотворення: *αρχαιολατρικός* який обожнює античність, *αρχαιολογικός* археологічний. Серед слів з основою *архаіо-* кілька прикметників з суфіксом *-ης*: *αρχαιομαθής*, який добре знає давні культури, мови, тексти, *αρχαιοπρεπής* який відповідає античному сприйняттю, звичаєві, стилю, *αρχαιοπινής* який зберігає багато архаїчних елементів (напр. у діалектах), *αρχαιοφανής* стилізований під античність. Деякі з них субстантивуються, утворюючи синонімічні ряди іменників: ο *αρχαιομανής*, ο *αρχαιολάτρης*, ο *αρχαιοφίλος* пристрасний любитель античних старожитностей. У цьому ряді всі три слова містять основу *архаіо-* з тією самою темпоральною семою. До них подібні ο *αρχαιοδιφής* дослідник античності, ο *αρχαιομαθής* знавець античності.

Основа *παλαιο-*, співвідносна з прикметником *παλιός*, частково перегинається темпоральними значеннями з прикметником *παλιός* давній, старий (звичай, друг), але відрізняється від нього семами "зношений (непотрібний) та колишний": *παλιός δήμαρχος* колишний мер. І ця відмінність виразно помітна в середовищі композитів з ними. Основа *παλαιο-* – трапляється переважно в складі іменників та похідних від них прикметників, що належать до термінологічної лексики. Саме в галузі термінології вона стала інтернаціональною і в багатьох випадках повернулася в їхньому складі до новогрецької, пор. запозичення з англійської в грецькій: η *παλαιοανθρωπολογία* палеоантропологія, η *παλαιοβιολογία* палеобіологія, η *παλαιοβοτανική* палеоботаніка, η *παλαιοκλιματολογία* палеокліматологія, що властиві східнослов'янським та іншим мовам (германським і романським).

Більшість прикметників з цією книжною основою є афіксально-компаративними похідними від іменників: *παλαιοβιολογικός*, *παλαιοβοτανικός*, *παλαιογεωγραφικός*, *παλαιοεθνολογικός*, хоча можлива інтерпретація їх як похідних від відносних прикметників: *χριστιανικός* – *παλαιοχριστιανικός* християнський – давньохристиянський, *καθολικός* – *παλαιοκαθολικός* католицький – давньокатолицький.

У новогрецькій мові зміна основи *παλαιο-* на *αρχαιο-* майже неможлива. В українській такі еквіваленти існують: *давньоєгипетський* = староегипетський, *давньогрецький* = старогрецький тощо, хоча і в ній діють обмеження на сполучуваність прикметників *давній* і *старий* з певними іменниками, а тому й на перетворення цих сполук у композити, слова-згортки. Ці обмеження в багатьох випадках продиктовано різницею сем "старий, давній (за віком)" і "старий (зношений, непотрібний)".

Значно ширша сполучуваність прикметника *παλιός* з іменниками, що уможлиблює творення іменних композитів. Співвідносна з ним основа *παλιο-* властива розмовному стилю і наділена активністю. Питома вага слів з нею у лексиконі новогрецької мови значно переважає основу *παλαιο-* та *αρχαιο-*. Список слів з цією основою в словниках досягає дев'яти десятків: то *παλιόλογο* шкапа, η *παλιαλεπού* старий лис, то *παλιοπάπουσο* шкарбани, ο *παλιόφιλος* давній друг, то *παλιόρουχο* лахміття тощо (Μπαμπινιώτης 2005:1319). Їй властива продуктивність, тобто здатність до творення неологізмів. Численні слова з цією основою стилістично марковані й мають позначку *лайливе* в словниках: ο *παλιόγερος* дідуган, то *παλιόσκυλο* старий собака, ο *παλιόψευτης* старий брехун. У багатьох випадках словосполучення з іменника та прикметника *παλιός*, що паралельні в двох зіставляваних мовах, не згортаються в композити: та *παλιά ρούχα* старий одяг, та *παλιά έπιπλα* старі меблі, η *παλιά πληγή* стара рана, то *παλιό κρασί* старе вино тощо *παλιός* вступає в опозицію з прикметниками *νέος* новий, *καινός* нещодавній, *πρόσφατος* теперішній. Ця лексема синонімічна прикметнику *πρώην* колишній: *παλιός βουλευτής*, *καθηγητής* колишній депутат, викладач. У матеріалі дослідження відсутні композитні прикметники з основою *παλιο-*. Можливо, її витіснила у цій функції основа *γέρο-*, співвідносна з прикметником *γέρος* старий (щодо віку), літній. Основа *παλιο-* не трапляється в інтернаціоналізмах, вірогідно, з огляду на її стилістичну маркованість та належність до розмовного стилю.

Складник *архаю*- рідко реалізує модель творення прикметників зі значенням темпоральності. Її містить лексема *архаю**παράδοτος* стародавній, передаваний за давньою традицією. Віддієслівний прикметник *παράδοτος* передаваний мотивовано дієсловом *παραδίδω* як і подібні до нього за ступенем похідності прикметники *παραδοτέος*, який потрібно передати, *παραδομένος* переданий.

Протилежний до розглянутих прикметників семантичний простір темпоральних значень утворюють лексеми з основами *νεο-*, *καινο-*, *καινούριου*, *μοντέρνο-*. Вони співвідносні з прикметниками *νέος*, *καινός*, *καινούριος*, *μοντέρνος*, що містять спільні семи "новий, сучасний, найновіший". У композитних прикметниках трапляються лише основи *νεο-* та *καινο-*.

Найбільша активність та продуктивність у грецькій мові властива основі *νεο-*. Вона має широку сполучуваність з другими прикметниковими компонентами, похідними від іменників. Основа *νεο-* модифікує в часовому вимірі ознаки, що набувають відтінку нових, порівняно з тими, які вже існували: *νεογοτθικός* неоготичний, *νεολατινικός* неолатинський, *νεόπτωχος* новий бідний, *νεοφιλελεύθερος* волелюбний по-новому. Вони стосуються етнічних ознак: *νεοελληνικός*, різних наукових: *νεοθετικος* неопозитивістський, *νεοκλασιστικός* неокласичний, мистецьких *νεοεμπρεσιονιστικός*, неоекспресіоністський, *νεορεαλιστικός* неореалістичний, *νεορομαντικός* неоромантичний, суспільних течій *νεοναζιστικός* новонацистський, *νεοφασιστικός* неофашистський. Переклади свідчать про семантичний і структурний паралелізм таких утворень у двох зіставлених мовах.

У новогрецькій подібно до української основа *νεο-* продуктивна в творенні похідних прикметникових композитів результативного стану, поєднуючись з віддієслівними ад'ективами: *νεοδιόριστος* новопризначений, *νεόδητος*, *νεόκτιστος* новозбудований, *νεοστρατευμένος* новомобілізований, *νεοσύστατος* новоутворений, *νεοφέρτος* новоприбулий, *νεοφύτετος* новопосаджений.

Близькі за значенням до прикметника *νέος* лексеми відрізняються активністю використання в основоскладанні. Основа *καινο-* трапляється в структурі кількох композитних прикметників на зразок *καινότροπος*, виражаючи значення "новий" (але незвичайний). Прикметник *καινοπρεπής*, що в давньогрецькій сам був композитом і мав значення "новостворений", втратив цю сему і не використовується у сучасній мові як основа композитів.

Запозичений з французької прикметник *μοντέρνος*, що в багатьох мовах став інтернаціональним, виражаючи значення "сучасний" з відтінком "найновіший", не засвідчено в складних словах новогрецької та східнослов'янських мов.

До вираження темпоральних ознак у прикметниках-композиатах залучено інші основи, що по-своєму модифікують вимір часу. Йдеться про фреско- та прото-, перша з яких указує на те нове, яке щойно з'явилося, а друга окреслює ретроспективу ознаки, яка виникла колись, але вперше у вимірах другого ад'єктивного складника композиата.

Основа фреско- серед інших має темпоральну сему "щойно". За значенням вона еквівалентна українській основі **свіжо-**. Ця основа використовується у сполуках з віддієслівними прикметниками: фрескоασπρίσμενος *свіжопобілений*, фрескоθερίσμενος *свіжовикошений*, фресκομαγειρεμένος *свіжозварений*, фресκοξυρίσμενος *свіжопоголений* і та ін. Дещо по-іншому модифікує ознаки основа прото-, що додає до них сему "вперше": протόβαλτος *вперше одягнутий*, протоγέννητος *новонароджений*, протодόριστος *новопризначений*, протозεφανισμένος *новоявлений*, протόμάθητος *вперше вивчений*, протόπλαστος *вперше схоплений* тощо.

Іноді основи νεο-, прото-, καινο- утворюють синонімічні похідні: νεοφανής, протоφανής, καινοφανής новоявлений, раніше не бачений. Отож, йдеться про розширення семантичного простору часового виміру ознак у межах основоскладання за рахунок залучення нових основ, поєднаних з віддієслівними прикметниками у новогрецькій та східнослов'янських мовах (подібних до фреско-). Основа прото- у новогрецьких композиатах підкреслює первісність появи ознаки результативного стану, тоді як в українській цю сему виражає основа **ново-** або словосполучення з прислівником **вперше**: протόκλητος *перший запрошений*, протοςύστατος *вперше створений*.

Аналіз лексико-словотвірної категорії темпоральності, реалізованої двома моделями похідних складних прикметників у новогрецькій та українській мовах, підтвердив активність використання її в зіставному плані. В ролі еквівалентів зіставлення виступають семантична сітка часових ознак, властивих ад'єктивам цієї категорії, структура моделей, за якими утворюються її похідні лексеми, сукупність основ-модифікаторів часових ознак, які частково спільні в обох мовах (*архаїо-*, *палю-*, *нео-* та інтернаціональна *монтерн-* **модерно** -), а також способи упорядкування ознак як опозицій в розгляданій категорії навколо сем 'давній'–'новий',

‘старий’–‘молодий’, ‘давній’–‘сучасний’ (як найновіший), що є підгрунтям синонімічних та антонімічних похідних. Вони пунктирно окреслюють часові ознаки як такі, що існують, з’явилися в період античності, дуже давно, колись, первісні та нові, найновіші, щойно виявлені, а також у вимірах приблизних і точних часових відрізків щодо віку, часу буття тощо.

Підтверджено продуктивність використання моделей лексико-словотвірної категорії темпоральності з основами – виразниками сем часу в похідних іменниках та прикметниках, що поєднуються в композитах. Виявлено велику активність сполучення основ з часовими ознаками та прикметниками результативного стану в обох мовах, розширення лексичного наповнення аналізованої категорії та складу основ-модифікаторів часу.

У простих прикметниках значення темпоральності виражено префіксами та суфіксами. Вони наділені більш абстрактними та уніфікованими значеннями порівняно з основами. Часова вісь у середовищі афіксальних похідних окреслена пунктирно ознаками, синхронними з появою твірних основ (префікс *су-* *сучасний*), передують їй (*перед-* *передпосівний*, *до-* *доісторичний*, *про-* *провісницький*), слідує за нею (*після-* *післяжнивний*, *по-* *помісячний*, *пост-* *пострадянський*), відбуваються в певні проміжки часу (*між-* *міжвоєнний*). Вони співвідносні з часовими періодами, указаними твірними основами, що корелюють з іменниками – назвами днів тижня (*недільний*, *понеділковий*, *суботний*, періодів доби *ранковий*, *денний*, *вечірній*, *нічний*, пір року *весняний*, *літній*, *осінній*, *зимовий*, *пообідній*, доленосних подій для людини *довоєнний*, *повоєнний*, *міжвоєнний*, *післявоєнний*, *пожиттєвий*, *прижиттєвий*, *позадавній*, *передноворічний*, *передшкільний*, *передвечірній* та з прислівниками часу *теперішній*, *колишній*, *позаторішній*.

Префіксальне вираження темпоральних значень у простих прикметниках виявляє паралелізм утворення похідних, що належать до іменників: укр. *передвістя*, *провість* – рос. *предзнаменоване* – грец. *το προήγνομα* *застереження*, *осторога* – *предостережение* – η *προεξδοχή*, *предтеча*, *попередник* – *предтеча* – *πρόδρομος*, ο *προύγγελος*, *упередження* – *предубеждение* – η *προκατάληψη*; прикметників: *зумисний* – *преднамерений* – *προμελετημένος*, *профілактичний* – *профилактический* – *προφυλακτικός*, *передсвятковий* – *предпраздничный* – *προεόρτιστος* та дієслів: *передбачати* – *предвидеть* – *προβλέπω*, *передчувати* –

предчувствовать – προαισθάνομαι, передрікати – предрекать – προλέγω, προαγγέλλω.

Багатозначні українські суфікси -н-, -ов-/-ев- та грецькі -ιος-, -αιος-, -ικός відносять семантику похідних до твірних з часовими значеннями: денний – ημερήσιος, тижневий – εβδομαδιαίος, суботний – σαββατιάτικος, недільний – κυριακάτικος, понеділковий – δευτεράτικος, ранковий – πρωϊνός, вечірній – βραδυνός, єслеріновський – νυχτιάτικος, передсмертний – επιθανάτιος, посмертний – μεταθανάτιος. Отож, афіксальні однокореневі похідні у вираженні темпоральних значень ще щільніше, ніж композити, пов'язані з лексичною семантикою твірних, які також спеціалізуються на вираженні значень часу. У зіставлюваних мовах тематичні групи лексем на позначення темпоральних ознак виявляють багато паралелізмів афіксального та композитного способів творення похідних.

1. Клименко Н. Ф. Типологія і характерологія категорії кількості в новогрецькій та сучасній українській мовах // Українська елліністика. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 522–568. 2. Словник сучасної української мови. Т. 1–10. – К.: Наукова думка, 1970–1980. 3. Сучасний словник іношомовних слів. Укладачі О.І. Скопенко, Т.В.Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. 3. Μπαμπινιώτης Γ. Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας. – Αθήνα: Κέντρο λεξικολογίας, 2005.

Лучканин С.М., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ІДЕОЛОГІЧНІ Й ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ТЕОРЕТИЧНОГО РУМУНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА ХХ СТ.

Специфіка румунського загальнотеоретичного мовознавства ХХ ст. зумовлена різною суспільно-політичною ситуацією в Румунії цього віку, коли лінгвістика мала розв'язувати чимало конкретно-національних завдань, передусім – обґрунтування давності румунського етно- і глотогенезу та романського континуїтету в колишній римській провінції Дакії через політичну суперечку між Румунією й Австро-Угорщиною (а потім – і хортистською Угорщиною) за Трансільванію, возз'єднану з Румунією 1 грудня 1918 р. Також у румунське теоретичне мовознавство впроваджувалася офіційна марксистська ідеологія під час правління Румунської компартії (1947-1989) з поступовим ухилом у націонал-комунізм за часів Ніколає Чаушеску (1965-1989), який,